

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

ראש השנה תשס"ד
מספר 515מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ברכת נשיא האוניברסיטה לראש השנה תשס"ד

בפרוס השנה החדשה, ברצוני לברך את כל חברי הסגל שתרמו מידיעותיהם ומחכמתם בדיסציפלינות השונות לדפי פרשת השבוע, בברכת בריאות גופא ונהורא מעליא. עם ישראל עבר שנה קשה בתחום הביטחוני ואיבד מטובי בניו. יהי רצון שתהא השנה הנכנסת סוף וקץ לכל צרותינו, ושתחל שנה חדשה וברכותיה. השנה חגגנו את הופעת דף ה - 500 של פרשת השבוע. זהו הישג בלתי רגיל לעבודתה המסורה של מערכת המפעל החשוב הזה, שלחבריה מגיעה ברכת "ישר-כוח" חמה. כמו כן, החודש ראה אור הספר "מפירות האילן על המועדים". יהי רצון כי ספרים ודפים אלה יזכו את הרבים באהבת התורה, ויהיה זה שכרנו.

בברכת כתיבה וחתומה טובה,
פרופ' משה קוה
נשיא

~~~~~

השניות (הדואליות) במשמעותו של ראש השנה

ראש השנה הוא חג בעל עצמה רוחנית רבה ביותר, והשפעתו אמורה ללוות כל יהודי לאורך השנה כולה. לכאורה, היינו מצפים שחג כה חשוב יהיה בעל הגדרה רעיונית אחת ויחידה, אולם לא כך הדבר. במאמר זה נתעכב על השניות (הדואליות) במשמעותו של ראש השנה. הגישה האחת, רציונלית במהותה, תופסת את ראש השנה כחג המלכת הבורא בעולמו, ועל פי גישה זו הכוונה במצוות החג ובמנהגיו אינה לקדם את צרכיו של האדם אלא להבליט את יחסו כלפי הקב"ה - מלכו של עולם.

הגישה השנייה היא רגשית-מיסטית והיא מגדירה את ראש השנה כ"יום הדין". דהיינו, ביום זה יושב בית המשפט העליון בשמים ומעביר תחת שבטו כל באי עולם. לפי גישה זו, עניינו המרכזי של החג הוא להשפיע על האדם לשפר את מעשיו בשל מורא יום הדין, יום המאזן הרוחני של כל יהודי לפני בוראו.

הדואליות במדע

הפרשנות הדואלית של ערכים, הנעה בין הגישה הרציונלית לגישה הרגשית, מקבלת חיזוק מפתיע מהדוגמה הבאה מתחום הפיזיקה.

אף כי לפיזיקה חוקים ברורים הניתנים לבדיקה אמפירית, היא ניצבה, בתחילת המאה הקודמת, בפני קריסה קונספטואלית. השאלה שהמדענים התמודדו אתה הייתה מדוע האלקטרון (המטען השלילי הקל), החג סביב הגרעין החיובי (הכבד), אינו מאבד אנרגיה לקרינה (ע"פ חוקי האלקטרומגנטיות) ונופל לתוך הגרעין.

תשובתו המפתיעה של נילס בוהר מקופנהגן, מייסד התפיסה של תורת הקוונטים, הייתה, שהאלקטרון אינו חלקיק (ועל כן הוא אינו חג סביב הגרעין), אלא הוא גל. אף-על-פי-כן, בניסויים מסוימים התברר כי האלקטרון ממשיך להתנהג כחלקיק, כמו למשל באפקט הפוטואלקטרי שעליו קיבל אלברט איינשטיין את פרס נובל. ושוב חזרה השאלה, האם האלקטרון הוא חלקיק או גל? התשובה המפתיעה היא שקיימת דואליות בטבע, ובניסויים מסוימים האלקטרון אכן מתנהג כחלקיק ובניסויים אחרים - כגל. ההתנהגות ה'חלקיקית' של האלקטרון מתאימה יותר לחושינו ול'רציונל' של האדם, ואילו ההתנהגות ה'גלית' איננה רציונלית או מתאימה לחושים. מכל מקום, הטבע יכול להיות מוסבר כך או אחרת, וכל הסבר הוא לגיטימי!

השניות בתקיעות השופר

נחזור לנושא השניות במשמעותו של ראש השנה. באופן מעשי, חז"ל לא הכריעו בין שתי הגישות שהצגנו, בבחינת "אלו ואלו דברי אלוקים חיים". שתי הגישות, שהשתלבו זו בזו בתפילות החג ובמנהגיו, מושגות על החילוק בין עבודת ה' מאהבה לעבודת ה' מיראה. כך לדוגמה התפילה: "מלוך על כל העולם כולו בכבודך והנשא על כל הארץ ביקרך... וטהר לבנו לעבדך באמת... ברוך אתה ה', מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון", ובסמוך לה תוקעים למלך בשופר כהשלמת החוויה של עבודת ה' מאהבה.

והנה, מיד לאחר התקיעה הוסיפו חז"ל אמירת "היום הרת עולם, היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים... אם כבנים... ואם כעבדים - ענינו לך תלויות עד שתחננו ותוציא כאור משפטנו, איום קדוש". במילים אחרות: עבודת ה' מיראה. חז"ל הכירו בכך שהגישה השנייה מדברת יותר ללבנו של רוב הציבור, וההתייחסות לר"ה כאל יום הדין אכן דומיננטית בפרשנות לאורך הדורות.

מבחינה מעשית, על פי הגישה הראשונה לא צריך להיות הבדל בין תקיעה לתרועה, שהרי שתיהן קולות של "והרעתם בחצצרות... לפני ה' א-להיכם" (במד' י: ט). ובכל זאת, חז"ל נחלקו בשאלה אם התרועה היא 'יבבה' או 'ללה', שהן קולות התואמים את מצבו הנפשי של האדם לפני בוראו ביום הדין.

גם אצל הרמב"ם, הרציונליסט המובהק, אנו מוצאים ביטוי לשתי הגישות. הרמב"ם מונה במניין המצוות (מצווה קע) את המצווה היחידה שקובעת התורה בראש השנה - "יום תרועה יהיה לכם" (במד' כט: א). והרמב"ם מוסיף (הלכות שופר פ"א, ב): "במקדש היו תוקעין ברה"ש בשופר אחד ושתי חצוצרות... שמצוות היום בשופר. ולמה תוקעין עמו בחצוצרות? משום שנאמר: 'בחצצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה' (תה' צח: ו) - הסבר על פי הגישה הראשונה. לעומת זאת, בהלכות תשובה מתייחס הרמב"ם לגישה השנייה: "אע"פ שתקיעת שופר ברה"ה גזירת הכתוב, רמז יש בו. כלומר: עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם".

מקור נוסף התומך בשילוב שתי הגישות נמצא בספרי (במד' עז, עמ' 71-72): "מה ראו חכמים לומר מלכויות תחילה ואחר כך זכרונות ושופרות? אלא המליכהו עליך תחילה ואחר כך בקש מלפניו רחמים כדי שתזכר לו. ובמה? בשופר של חירות".

השניות במנהגי ראש השנה

חז"ל העניקו ביטוי לשתי המשמעויות של ר"ה בתפילה, בתקיעת השופר ובמנהגי החג. תפילה: התפילה המיוחדת של ר"ה נחלקת בצורה שווה יחסית בין שתי הגישות. נציג כמה דוגמאות:

גישה א' (המלכת ה'): "ותמלוך אתה ה' אלוקינו" (שחרית); "ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלוך לעולם ועד" (חזרת הש"ץ); "אבינו מלכנו" (פיוט); "מלוך על כל העולם כולו בכבודך" (ש"ע מוסף); "מלך עליון" (פיוט).

גישה ב' (יום הדין): "ובכן תן פחדך" (שחרית); "לאל עורך דין" (שחרית); "אל אמונה בערכך דין" (פיוט); "בראש השנה יכתוב" (מוסף).

אכילה: מאכלי ר"ה מושפעים בעיקר מהגדרת החג כיום הדין. לדוגמה: ראש דג (שנהיה לראש ולא לזנב); דבש (שתהיה שנה מתוקה); רימון (שירבו זכויותינו כרימון); גזר (קרע רוע גזר דיננו).

לבוש: המנהג היפה של לבישת בגדים לבנים בר"ה מבטא את שמחת החג ומתבסס על דברי הנחמה של נחמיה (ח: ט-י): "אל תתאבלו ואל תבכו... לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים... ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם". ואכן, בתלמוד הירושלמי (ר"ה פ"א, ה"ג, נז, ע"ב) מצינו:

בנוהג שבכולם אדם יודע שיש לו דין, לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו, שאינו יודע היאך דינו יוצא; אבל ישראל אינו כן, אלא לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ומגלחים זקנם ואוכלין ושותין ושמים ויודעים שהקב"ה עושה להם נסים".

שינה: נוהגים שלא לישון בר"ה בגלל מעמדו כיום הדין. מנהג זה עולה בקנה אחד עם ההסבר מדוע אין אומרים הלל בר"ה, כנאמר בתלמוד (ר"ה לב, ע"ב): "רבש"ע מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בר"ה וביום כיפור? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה?".

הפלורליזם ההלכתי של ראש השנה

כאמור, מצוות החג היחידה מהתורה הנה 'לשמוע קול שופר'. ניתן לראות בציווי זה מסר נוסף: להחריש ולשמוע את קולו של האחר כדי להגיע להרמוניה בקרב עם ישראל. מסר זה מוצא ביטוי בהלכות ר"ה, ובשאיפתם רבת ההשראה של חז"ל להעניק ביטוי למגוון הדעות במנהגי היום. ניתן להדגים זאת:

ר"ה כיום הדין: נחלקו התנאים - מתי האדם נידון? ר' יוסי קבע שאדם נידון בכל יום, כפי שנאמר באיוב (ז: יח): "ותפקדנו לבקרים". ואילו ר' נתן קבע ע"פ הפסוק באיוב "לרגעים תבחננו" (שם), שהאדם נידון בכל **שעה** (ר"ה טז, ע"א). מאידך גיסא, במשנה (ר"ה א, ב) מסבירים מדוע נבחר הביטוי 'ראש השנה' לציין את האחד בתשרי? משום שבר"ה "כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון".

חז"ל תירצו את הסתירה בין הדעות השונות באמרו שבר"ה **הכול** נידון, ואילו גזר דינו של כל אחד ואחד נחתם **בזמנו** - בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בחג על המים, ודינו של אדם נחתם ביום הכיפורים (תוספתא ר"ה א: 13).

תקיעת שופר: התורה ציוותה שהאחד בחודש השביעי יהיה "יום תרועה", וחז"ל דרשו שכל 'תרועה' תהיה מלווה בתקיעה לפנייה ולאחריה (ר"ה לד, ע"א). הרמב"ם קובע "שהלילה (של אדם בוכה) היא שאנו קוראין תרועה", וכן "והאנחה זו אחר זו - היא שאנו קוראין אותה שלושה שברים". על מנת לצאת ידי חובת כל הדעות לגבי אופן היללות, האנחות והתקיעות נפסקה ההלכה לתקוע שלושים תקיעות (רמב"ם הלכות שופר פ"ג, ג).

אנו נתקלים אפוא בפלורליזם הלכתי מעניין. בדוגמה הראשונה, למרות הדעה הנחרצת לפיה בכל יום נידון האדם, ראו חז"ל את ר"ה כיום הדין ודרשו כי בר"ה נידונים רק אלה שיש להם מאזן מוסרי ברור לחלוטין - חיובי (הצדיקים), או שלילי (הרשעים). אך הבינוניים, שהם רוב העם, נידונים ביום הכיפורים.

גם בדוגמה השנייה טמון מסר חשוב: אנו מטריחים את הציבור לשמוע את כל השילובים האפשריים של קולות השופר כדי שנתחנך לגישה כלל-ישראלית שבה מיוצגת כל קשת הדעות. ייתכן שבזכות גישה זו של חז"ל זכתה תקיעת השופר שבכל קהילות ישראל קיימה גם בזמנים של גְּרוּת שמד ופיקוח נפש. כמו כן, סמל השופר שכיח ביותר בפסיפסים של בתי כנסת, נרות חרס, כלי זכוכית, מטבעות וקמעות, ואפילו מצבות (י' תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, תשנ"ה, עמ' 252-253).

צורת השופר והמסר לדורות

חז"ל התחבטו בשאלה באילו שופרות ניתן לתקוע, ולמרות קביעתם שכל השופרות כשרים, העדיפו את שופר היעל ה"פשוט" (לא כפוף או מעוקם; משנה ר"ה ג, ג). כנגד זאת, ר' יהודה דרש שהשופר של ר"ה יהיה כפוף (מסכת ר"ה כו, ע"ב). התלמוד מסביר שצורת השופר היא סמל למעמד האדם בפני אלוקיו. העדיפות היא לפשטות, כדברי ר' יונה בירושלמי, וזאת "כדי שיפשטו לבם בתשובה" (ר"ה, פ"ג ה"ג; נח, ע"ד). אולם, גישת ר' יהודה (שכמותו פסק ר' לוי בגמרא) סוברת שראוי להבליט את הכפיפות לפני הבורא. מעניינת העובדה שהפייטן היה פלורליסט הלכתי וייצג את שתי הגישות בכתבו: "קול שופר כפוף, כפוף לב אחד; ציון שופר פשוט, פשוט לב אחד" (ד' שפרבר, **מנהגי ישראל**, ג, עמ' קיח).

בהקשר זה ראוי להביא את דבריו המאלפים של הראי"ה קוק בדבר סוגי השופרות השונים (מ"צ נריה, **מועדי הראי"ה**, תש"מ, עמ' ט). בדרשתו על הפסוק "תקע בשופר גדול לחרותנו" קובע הרב קוק כי ישנן שלוש דרגות בשופר הגאולה: שופר גדול, שופר בינוני ושופר קטן; השופר הגדול והמעולה מסמל את ההתעוררות הדתית של עם ישראל לגאול את ארצו המובטחת על ידי בורא העולם, ולקולו שמעו גדולי ישראל שכמהו לשיבת ציון. אולם, ישנו שופר אחר שקורא ליהודים לעלות לארץ-ישראל מפני שזוהי ארץ אבותיהם - "פה חיו אבותינו,

נביאינו, מלכינו. פה נוכל לחיות כעם בן חורין במולדתו, פה נוכל לחנך את ילדינו באווירה יהודית". לדברי הרב קוק, גם שופר 'בינוני' זה הוא כשר ויש לברך עליו!
 אבל - פרץ הרב קוק בבכי - "יש שופר של בהמה טמאה - שונאי ישראל תוקעים באוזני העם וקוראים ליהודים לנוס כל עוד נפשם בם ולעלות לארץ-ישראל, אויבים מכריחים אותם להיגאל, מתריעים בתרועות מלחמה ומרעישים ברעש של צרות וייסורים, ואינם נותנים להם מנוח. ומי שלא שמע לקול השופר הראשון ואף לקול השופר השני לא שמע, שומע בעל-כורחו בקול השופר האחרון... אולם על שופר זה אין לברך - 'אין מברכין על כוס של פורענות' (ברכות נא, ע"ב)".

לסיכום, אנו מתפללים "תקע בשופר גדול לחרותנו" בתקווה שהקב"ה יביאנו לידי חרות לא באמצעות השופר הקטן של תרועות-פורענות, ואף לא על ידי שופר בינוני שאינו ראוי לעם ה', אלא בקשתנו היא - "והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, ובאו האבדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים, והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלם" (יש' כז: יג).

פרופ' משה קוה
 נשיא האוניברסיטה

"

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט:

<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>